

Det fina i kråksången

Om konst och kulturrelativism

OWE RONSTRÖM är professor i etnologi vid Högskolan på Gotland. Han har forskat om bl.a. musik, dans, etnicitet och ålder. Han är författare till den uppmärksammade boken Kulturarvspolitik (Carlssons, 2008) och är nu sysselsatt med forskning om öar och öbor i Östersjön.

Etnologer har byggt sina versioner av vetenskap på en radikal och frigörande kulturrelativism. Den enkla grundregeln är att värden som gäller i den ena byn inte säkert gör det i den andra, att skönhet, kvalitet, konstfullhet är kulturellt bestämda kategorier som varierar väldeliga. Därför är de flesta etnologer misstänksamma mot alla slags idéer om universellt eviga värden, särskilt om det gäller estetiska värden. Så också den här etnologen.

Men så dyker det upp ögonblick när saker ställs på sin spets, en händelse eller detalj som provocerar och dröjer sig kvar, som om den insisterade på något. I början av 1990-talet hade Sovjetunionen just upphört. Plötsligt var det möjligt att på telefon engagera artister från avlägsna delar av Sibirien till Falun folkmusikfestival. Första besöket någonsin i Sverige för musikanter från republiken Tuva skulle det bli, första mötet med den märkliga sängkonst tuvinierna kallar chöömej. En vild chansning! Men konserterna gick hem. Artisterna och deras musik gjorde ett djupt intryck på festivalpubliken. Som "övertonssång" och "strupsång" tog chöömej plats på den svenska musikscenen.

Året därpå blev jag inbjuden att besöka Tuva. Den nya regeringen hade initierat ett världsmästerskap i chöömej. Sångare från Tuva och omgivande regioner hade anmält sig, mongoler, altajer, burjäter, chakasser, och så en japan. Som svensk musiketnolog ombads jag ta plats i juryn tillsammans med en tuvinsk kollega, en rysk musikvetare, en tysk filmare, en finländsk antropolog, en holländsk gudvetvad och några till. Inför fullsatt salong i stora teatern i huvudstaden Kyzyl radades vi upp på scenen, presenterades, och så var det hela igång.

Under flera dagar sjöng sångarna sina stycken. De

valde själva repertoar, genre och stil. Enda villkoret var att det skulle ingå någon form av övertonssång. Arrangörerna var översvallande välvilliga, artisterna spända och nervösa. Publikens lyssnade andäktigt, överseende, jublande, allt efter uppträdandets art och sinnesstämning. Juryn svetades. Det var inte bara det att vi inte fått några som helst instruktioner eller bedömningskriterier. I juryn fanns också minst sagt blandade erfarenheter av det slags sång som skulle bedömas. Medan några var verkliga specialister, så fanns det också några som knappast hade någon aning alls, vars enda merit var att de var västerlänningar och därför ansågs "neutrala". Men det verkligt besvärliga, skulle det visa sig, var det känsliga storpolitiska spelet i bakgrunden.

I alla delar av det forna Sovjetunionen pågick ett intensivt sökande efter en väg framåt, mot bättre tider. I otillgängliga, fattiga och plågade utkanter, som Tuva, i Sajanska bergen, på gränsen till Mongoliet, fanns just inte mycket att bygga på. Vad hade man egentligen att erbjuda en helt ny omvärld? Chöömej, blev svaret, den unika konsten att sjunga tvåstämmigt med sig själv, som sedan länge hade fungerat som tuvinskt varumärke. Men chöömej är en konst spridd bland många folk, från Altaj i norr, till Tibet i söder. På 1990-talets början hade den nya mongoliska regimen i Ulan Bator gjort framstötter hos Unesco för att få chöömej förklarad som unikt mongoliskt kulturarv. Det hade förstås retat upp folk i Tuva. Så medan sångarna gav publiken sitt lystmäte av chöömej på teatern i Kyzyl, så gick det upp för oss i juryn att det vi förväntades åstadkomma var en käpp för våra tuvinska värdar att sätta i hjulet för mongolerna.

När den siste sångaren sjungit färdigt var det dags att ge besked. Vem skulle ut-

ses till världsmästare? Fort skulle det gå. Medan publiken kvar i salongen, ivrigt väntande, samlades den svettiga och nervösa juryn i ett rum bakom scenen. Som ordförande förväntades jag ta initiativet till inledande diskussioner om procedurer och bedömningsgrunder. Men hur skulle det gå till? Vi hade inte ens något språk gemensamt, allt måste översättas i flera led. Jag såg framför mig en lång kväll. Nädlösningen blev en fråga. "Har alla en vinnare?" Alla nickade. "Skriv namnet på en lapp så får vi se!" Tolv lappar skrevs, vecklades upp, lästes. På alla stod samma namn. När överraskningen, skratten och alla lättnadens suckar lagt sig meddelade vi resultatet till publiken. Jubel! Också publiken hade utsett samma vinnare.

Så fel det kunde ha blivit, men så rätt det blev. Vinnaren vann en häst, tvåan en moped. Juryn vann publikens gunst. Musiken vann över storpolitiken. Någon vidare käpp blev det inte för de tuvinska värdarna att sätta i mongoliska hjul. Men, frågar sig nu etnologen, hur var det egentligen möjligt för ett dussin personer från lika många länder och med så många olika utgångspunkter att var och en för sig utse en och samma vinnare? Och dessutom just den som också den stora publiken utsett? Och det i en så särpräglad och ovanlig genre som chöömej?

Svaret lätt kunnat bli något om det evigt sköna och universellt vackra. Men nej. Även om chöömej räknas som skön konst i Tuva och angränsande trakter, så är det knappast fallet västerut, varifrån ju alla utom en i juryn kom. Mindre "skön" musik är faktiskt svår att föreställa sig. Bra texter då? Absolut inte. Chöömej är närmast instrumentala kompositioner, där sångaren utifrån en låg stillaliggande guttural ton bildar visslingsliknande övertoner i munhålan. Men själva framförandet

då, performance? Nej, knappast det heller. Den erfarna artisten, charmören och scenpersonligheten fick mopeden, han kom tvåa. Hästen, förstapriset, gick till en blyg ung man, vars rätta element helt uppenbart inte var scenen. Var det då en Susan Boyle-effekt? När den oansenliga "fula ankungen" visar sig vara en fullfjädrad svan?¹ Kanske. Fast i Susan Boyles fall måste man nog föreställa sig en utbredd överenskommelse om det vackra och sköna, som först lög henne i fatet, men som sedan gav henne osannolik framgång som sångerska. När det gäller chöömej finns definitivt ingen sådan utbredd överenskommelse. Har denna sångkonst överhuvudtaget haft lyssnare i väst, så har det varit i kategorin 'udda' och 'särpräglat', knappast 'skönt' och 'vackert'.

Så där har jag gått på, radat upp möjliga förklaringar, för att sen avfärda dem. Så vad var det då? Jo, tvingas etnologen medge, när allt kommer omkring handlade det kanske ändå om något särdeles skönt och vackert, något som tränger igenom, penetrerar och transcenderar, som må vara svårt att beskriva och förklara, men ändå lätt att uppfatta och känna igen. Vad den där unge mannen i Kyzyl åstadkom var inte bara förbaskat bra chöömej, ett odiskutabelt första pris och en häst, utan också ett 'punctum', en kvardröjande irritation hos etnologen över hans egen inlärdas misstänksamhet mot precis det sättet att förstå vad som hände, och så åstadkom han att en inlärd och mekaniskt applicerad kulturrelativism ställdes på huvudet. Den sortens kulturrelativism som börjar med att postulera att det sköna och konstfulla är kulturellt bestämda former av ordning, knutna till specifika avgränsade meningssammanhang eller "kulturer". Fortsättningen följer direkt därav: det är med hänvisning till sådana speci-

fika kulturer som märkvärdigheter som chöömej kan förstås och förklaras. I Tuva sjunger man på tuvinska, typ. Med ett sådant bakvänt och tautologiskt resonemang blir 'kultur' både det som ska förklaras och det som förklarar. Och därmed bidrar ju faktiskt etnologen till att upprätta precis de former av ordning och kulturer han tar som sin uppgift att utforska och förklara. Vad den här etnologen lärde i Tuva var vikten att ständigt minnas att kulturella variationer inte kan vara det som förklarar, utan istället måste vara just det som ska förklaras. Och det betyder i sin tur att när sådana ordningar penetreras, överskrids och transcenderas så kan det hända att man finner sig själv stå där stum, utan andra förklaringar än det sköna och vackra, som kanske varken kan eller behöver förklaras.

NOT

¹ Susan Boyle tävlade i "Britains Got Talent" den 11 april 2009. Till i september 2011 har hennes framträdande setts av över 75 miljoner tittare bara på You Tube. <http://www.youtube.com/watch?v=RxPZh4AnWYk>.

SUMMARY

Art and Cultural Relativity When the Beautiful and Nice Transcends the Culturally Relative

Cultural relativity is a key to much cultural research. What are its limits? The author describes the first world championship in chöömej ("throat singing"), held in Kyzyl, Tuva, Siberia, former USSR, 1993, in terms of a Barthesian 'punctum'. From the perspective of the jury, the author discusses the capacities of the winner and concludes that one of these was an ability to overcome and transcend preconceptions of cultural relativity, a phenomenon of methodological and theoretical importance.